

KAPİTÜLASYONLARIN EKONOMİK ANALİZİ

Yazan : Murat ÇİZAKÇA, M.A

Osmanlı İmparatorluğunun akdettiği kapitülasyon antlaşmalarının uzun bir tarihi vardır. Bu uzun tarihin başlangıcı üzerinde tarihçiler arasında bazı anlaşmazlıklar çıkmış, meselâ Profesör İnalçık ilk kapitülasyon antlaşmasının 1352 de imza edildiğini iddia ederken (1) Reşat Ekrem (2) başlangıç tarihi olarak 1535 tarihini almış, Ali Reşad (3) ise kapitülasyonların Bizans devirlerinde dahi mevcut olduğunu belirtirken en mühim antlaşmanın 1535 te Fransa ile imzalanan antlaşma olduğunu yazmıştır.

Başlangıç tarihi üzerinde dahi böylesine anlaşmazlıklar hüküm süren kapitülasyonların Osmanlı ekonomisine ne yönlerden etki ettiğini araştırırken belki işe kapitülasyonların Avrupa ülkelerine «veriliş» sebeplerinden başlamak daha uygun olacaktır.

Osmanlılar kapitülasyonları genellikle politik ve ekonomik sebepler yüzünden imzalamışlardır. İmparatorluğun kuvvetli olduğu yüzyıllarda kapitülasyonlar düşmanın düşmanına yardım için verilmiş sonraki yüzyıllarda ise bir Avrupa ülkesinin desteğini diğerine karşı elde edebilmek için bu antlaşmalar imzalanmışlardır. Demek ki Osmanlı tarihinin hemen hemen her devresinde ekonomik ve hukukî bazı avantajlar politik maksatlarla yabancı devletlere ve bunların temsilcilerine verilmişlerdir.

1352 de Cenovalıları Venediklilere karşı destekleyen ve 1580 de İngilizleri İspanyollara karşı destekleyen kapitülasyonlar Osmanlıların dost ülkeleri düşman ülkelere karşı desteklemek amacı ile imzaladıkları antlaşmalardan sadece ikisini teşkil ederler. Denilebilir ki, bazı değişikliklere uğramakla beraber kapitülasyonların veril-

(1) Halil İnalçık: Ottoman Economic Mind; in Studies in the Economic History of the Middle East ed. M.A. Cook s. 214, Oxford, 1970

(2) Reşat Ekrem: Osmanlı Muadeleri ve Kapitülasyonlar, s. 403, İstanbul, 1934

(3) Ali Reşad: Kapitülasyonlar, İstanbul 1335/1916 s. 11

melerindeki politik sebepler daima ehemmiyetlerini muhafaza etmişlerdir (4).

Kapitülasyonların imzalanmasındaki ekonomik sebeplere gelince, genellikle iki sebebin ağır bastığı görülür. Birincisi, bu hukuki ve ekonomik avantajları sağlayarak Akdeniz ve Ortadoğu ticaretini bu işle uğraşanlar için kârlı kılmak ve böylelikle ortaya yeni çıkmakta olan Hind Okyanusu gibi yollarla rekabet edebilmek... 1580 de İngilizlere bahsedilen haklar, İngilizlerin tam Rusya stepeleri üzerinden yeni bir ticaret yolu açmak için teşebbüse geçtikleri zaman verilmiştir.

İkincisi ise Osmanlıların ekonomik politikası sonucunda ortaya çıkmıştır. Asırlar boyunca Osmanlılar, ülkelerini ve bilhassa şehirlerini ikmal etmek hususunda büyük hassasiyet göstermişler ve ülkede bolluk yaratmaya çalışmışlardır. Bu arada dış ticareti ülkeye gümrük yolu ile gelir temin eden bir faaliyet olarak görmüşlerdir (5).

Ticaret hacmi bu sebepten dolayı yüksek tutulmuş ve ticaret gemileri ile tüccarların emniyetini sağlamak hususunda gerekli tedbirler alınmıştır. Bu meyanda, bilhassa ilk kapitülasyon antlaşmaları, ticaret hürriyetini temin etmek ve ithalât vergisini alçak bir seviyede tutarak ticaret hacmini arttırmak amacını gütmüşlerdir (6).

Bazı mühim antlaşmaları biraz yakından tetkik edersek yukarıdaki fikrin doğruluğunu kanıtlayan maddelere rastlamak mümkündür.

Aşağıdaki maddeler Ticaret Hürriyeti ile ilgilidirler (7).

-
- (4) Kapitülasyonların politik cephesi için bkz; Thomas Naff; Ottoman Diplomatic Relations... «The Moslem World in the 18th Century» ed. T. Naff ve R. Owen, Frank and Cass (publisher)
- (5) H. Inalcık: The Ottoman Empire, Praeger 1973, s. 138
- (6) Profesör Inalcık'a göre, (İmtiyazat: Encyclopedia of Islam, 2nd Edition Vol. 3) Fatih Sultan Mehmet Gümrük vergisini % 5'e arttırmış ve 16. yüzyıl boyunca vergi yüzdesi bu oranı muhafaza etmiştir. Ne varki, mesele aslında çok daha kompleks olup, Prof. Inalcık dahi aslında % 3 olan minimum gümrük haddinin efektif olarak % 9'a çıktığını belirtir. Fakat % 9 dahi aslında pek yüksek bir miktar değildir.
- (7) Osman Nebioğlu: Probleme der Weltwirtschaft, 68 «Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft s. 45, 46, 47

1535 antlaşması, 2 nci madde: Her türlü malın alımı ve satımı serbesttir (8).

1569 antlaşması, 17 nci madde ve

1581 antlaşması 2 nci ve 4 üncü maddeler: Ticaret gemileri, istisnasız, İmparatorluk limanlarının hepsinde yükleme yapabilirler.

1597 antlaşması 7 nci madde: Limanlarda eşya fiatları serbest olarak tesbit edilirler.

1740 antlaşması, 20 nci madde: Yabancı tüccarlar ihracat ve ithalat yapabilirler.

1749 antlaşması 9. ve 39 uncu maddeler: Bir limandan diğerine mal nakliyatı serbesttir.

1838 antlaşması, (9) 1 inci madde: Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde ticaret yapmak yabancı tüccarlar için de serbesttir.

Ticaretin emniyeti ile ilgili olarak da aşağıdaki antlaşma bir örnek olarak gösterilebilir;

1604 antlaşması, 14 üncü madde: Bir gemide alınıp satılması yasak olan bir madde dahi ele geçse gemi müsadere edilemez ve tayfası hapsedilemez.

Aynı antlaşma 23. madde: Osmanlı Hükümeti Fransa'nın Orta Doğu Ticaretinin ve Fransız gemilerinin emniyetini garanti eder.

Görülüyor ki, kapitülasyon antlaşmaları ile Osmanlı İmparatorluğu ülkeler arası ticareti geniş ölçüde kolaylaştırmış ve emniyet altına almıştır. Şurası da hemen belirtilmelidir ki yukarıdaki antlaşmalar Osmanlı İmparatorluğunun ticareti kolaylaştırmak hususunda aldığı tedbirlerden sadece bir kaçıdır. Kapitülasyonların tam listesi bir kaç kaynakta bulunabilir ve genellikle önce Fransızlara verilip sonra diğer birçok Avrupa ülkelerine uygulanan bu antlaşmalar yüzlerce maddelik çok büyük bir liste meydana getirirler.

(8) Bu duruma birçok istisnalar mevcuttur. Osmanlıların bazı maddelerin ihracı yasaklamaları hk. bkz. H. Inalcık «İmtiyazat» op. cit. s. 1182 ve bu makale -sahife. 7

(9) Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması. Mustafa Reşit Paşanın imzaladığı bu çok mühim antlaşma genellikle ayrı olarak mülâhaza edilmekte ise de kapitülasyonların ayrılmaz bir parçasıdır. Osmanlıca metin için bkz. Mecmua-i Muahedat, cilt 1, sahife 272, İngilizce metin için bkz. The Economic History of the Middle East ed. C. Issawi, s. 38

(10) Reşat Ekrem, op. cit, bkz. bibliğrafya kısmı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı İktisat Politikası Avrupa'da tutunan «Merkantilist» görüşten farklı olup, ekonominin korunması yoluna sapmamış idi. Bunun yerine kapitülasyon antlaşmalarının da kanıtladığı gibi bu politikanın esas maksadı yüksek hacimli bir milletlerarası ticaret ile ülkede bolluk sağlamak ve bilhassa gümrükler dolayısı ile hazineye gelir temin etmek idi. Kapitülasyonların ilk fonksiyonu böylelikle, tüccarlar için ticaret hürriyeti ve emniyetini sağlamak oluyordu.

Ne var ki, imparatorluğun askerî gücü zayıflamaya başladığında, Osmanlılar batı ülkeleri ile daha da kuvvetli ittifaklara ihtiyaç duymaya başladılar. Bu ihtiyaç sebebiyledir ki daha önceki kapitülasyonlar ile verilmiş olan hakları tamamen kendi arzularına bağlı olarak geçersiz kılmak artık Osmanlılar için gittikçe daha büyük bir zorluk arzutmeye başlamıştı. 1740 da 1 inci Mahmud'un kapitülasyonları kendinden sonra tahta çıkacaklar için de tasdik etmesi (11) ile Babîali resmen önceden verilmiş olan hakları geriye almamayı kabul etmiş oldu.

Böylelikle Osmanlılar en mühim silâhlarından birini yani her «cülûs» ta yeni sultanın kendisinden öncekiler tarafından verilmiş olan hakları iptal etme yetkisini kaybetmiş oldular. Bu olayın ekonomik yönü açıktır; gerektiği zaman ekonominin korunamaması ve ekonomiyi koruyabilecek olan tedbirlerin kapitülasyonlara ters düşmesi nedeni ile Osmanlılar tarafından tek taraflı alınamaması demektir.

16. ve 17 nci asırlarda Osmanlı Ekonomisi çok kuvvetli olup Avrupa'dan sadece teneke, çelik, kumaş gibi bir kaç maddeyi ithal etmekte idi (12). Fakat bundan sonraki devirlerde ve bilhassa 19 uncu asırda Avrupa endüstri ihtilâline sahne olduğundan ucuz fabrika imalâtı eşyalar Osmanlı pazarlarını doldurmaya başladı. Bu

-
- (11) 1740 kapitülasyonununun 83 ve 84 üncü maddelerinde şöyle denilmektedir «.. bu ahitname mer'i ve muteber tutulacak ve bu maddelerin mefhumlarına mugayir evvel ve sonraki tarihlerdeki emir dahi ibraz olunursa, ahitname hilâfına bir muamele yapılmayacaktır.» Reşat Ekrem İbid., s. 436
- (12) H. Inalcık «Ottoman Economic Mind», ed. M.A. Cook op. cit. s. 214. Bu husustaki bilgimize en son katkı Harvard Üniversitesinden B. Braude tarafından Middle East Studies Association'ın 8. ci yıllık toplantısı sırasında yapılmıştır. Bkz. «Trading to the Levant Seas; A Study of Anglo - Ottoman Commerce in 17th Century». (MESA)

durumda alınacak en akılcı tedbir tabii ki ithalâtta alınan vergileri arttırmak ve ihracatı da teşvik etmek olur idi. Bir başka deyişle Osmanlılarda artık kendi «Merkantalist» politikalarına başlamalı idiler. Ne var ki bu gerçek ortaya çıktığında artık iş isten geçmişti, çünkü daha 1580 de İngiliz malları üzerindeki ithalât vergisi % 3'e indirilmiş, bunu 1673 de Fransız ve diğer Avrupa ülkelerine aynı hakkın tanınması takip etmişti (13). Ayrıca 1740, 1774/9 ve 1838 antlaşmaları ile hükümet politikasının değiştirilip, ekonomiyi koruyucu tedbirlerin alınması da imkânsızlaşmış idi. Meselenin ehemmiyeti bakımından bilhassa bu üç antlaşma üzerinde daha çok durulduğunda 1740 kapitülasyonu ile 1 inci Mahmud'un kendinden sonra gelecek Sultanlar adına önceden verilmiş hakların geriye alınmasını yasakladığını hatırlarız.

1774 ise bilindiği gibi Küçük Kaynarca antlaşmasının imzalandığı tarihtir ve 1779 da yapılan Aynalı Kavak antlaşması ile hem Kaynarca antlaşmasının şartları bir kere daha teyit edilmiş hem de bizim açımızdan daha mühim olarak, Ruslar Sultana kapitülasyonların karşılıklı antlaşmalar olduklarını ve bundan dolayı Osmanlılar tarafından tek taraflı olarak iptal edilemeyeceklerini kabul ettirmiş idiler (14). Böylelikle kapitülasyonların sulh yolu ile iptali için mutlaka bu hakların verildiği ülkeninde tasvibini almak gereği ortaya çıktı.

1838 Pahta limanı konvansiyonu ile de Sultan İngilizlere daha önce imzalanmış bütün kapitülasyon ve antlaşmaları *ebediyyen* tasdik ettiğini belirtmek zorunda kalmış idi (15).

Böylelikle daha Avrupa'da henüz başlamış olan endüstri ihtilâlinin ilk dalgaları dahi Osmanlı imparatorluğuna erişmemiş iken 1740 da başlayan antlaşmalar zinciri ile geri dönmemizi önleyen tedbirler alınmış ve 19 uncu yüzyılda ucuz fabrika mamulu eşyalar Osmanlı pazarlarına akıp ekonomiyi yüksek rekabet güçleri ile sarsmaya başladıklarında Osmanlıların koruyucu bir iktisat politikasına dönmeleri geniş ölçüde önlenmiş idi.

(13) H. Inalcık: *The Ottoman Empire*, s. 138

(14) H. Inalcık: «İmtiyazat» op. cit. ve Metnin Osmanlıca aslı için. bkz. Mecmua-i Muahedat cilt: 3, s. 275-84

(15) Charles ISSAWI, *Economic History of the Middle East*, s. 38, Chicago 1966

Bütün bu yukarıda belirtilen düşünceler dolayısı ile şunu rahatlıkla belirtebiliriz ki, kapitülasyonların en mühim ekonomik etkilerinden biri muhakkak ki Osmanlı İktisat Politikasının 19 uncu yüzyıl Avrupa rekabeti ve endüstrisi karşısında en tabii ve tek yolu olan koruyucu bir politikaya dönüşmesini önlemek olmuştur. Koruyucu bir politikaya başlayamamak aslında imparatorluğun ekonomik hürriyetine indirilen ağır bir darbe idi.

Bu durumun ekonomi üzerindeki etkisini o zamanın şartlarını biraz yakından incelersek daha da belirgin bir şekilde anlayabiliriz.

Meselâ Engelhardt'ın dediği gibi (16) Osmanlı parasının kıymetini kaybetmesi neticesinde % 3 olarak bilinen gümrük vergisi aslında % 1'e belki ancak tekabül ediyordu.

İhracata gelince, 18 inci yüzyılın ikinci yarısına kadar ihraç edilecek mallar dahilde satın alındıkları takdirde kasabıyye, masdariyye vs. adı verilen iç gümrüklere tabi olduktan başka ayrıca li-manlardan ihraç edildiklerinde kıymetlerinin % 3'ü kadar vergilendirilirlerdi. Ne var ki Avrupa'da endüstri ihtilâli sırasında ham maddelere olan talep çok arttığına Osmanlıların ihraç ettikleri bu hammaddeleri daha da ucuza temin etmek için Avrupa'lılar bu maddeleri ya kendileri doğrudan doğruya veya azınlık tüccarları (17) vasıtası ile Anadolu'dan alarak Osmanlı tüccarlarının vermek mecburiyetinde buldukları iç gümrüklerden kapitülasyonlara dayanarak kurtulmaya başladılar. Bu olay Osmanlı ekonomisine iki yönden zararlı idi. Şöyle ki, iç ticaretin artık Avrupalılar veya bunların ajanları tarafından yapılması ve kapitülasyonlara dayanarak bu tüccarların iç gümrükleri ödememelerinden dolayı hazine mühim bir gelir kaybına uğradı (18). Bundan başka Osmanlıların kendi elsanatları ve endüstrileri için gereken ham maddeler ülkeden gittikçe artan miktarlarda dış pazarlara akmağa başladı (19).

Durumun ciddiyetini kavrayan Babîali, yabancıların da Osmanlı tüccarlarının ödeidkleri iç gümrükleri ödemeğe mecbur olduklarını, 1809 da Kal'a-i Sultaniye deklarasyonununun 6 ncı maddesi ile ilân etti. Ne var ki, elimizde yabancıların kapitülasyonlara da-

(16) C. Issawi Ibid, s. 54

(17) Azınlık tüccarlarının (zimmiler) bu maksatla kullanılmalari hk. bkz. H. Inalcık, «İmtiyazat», op. cit.

(18) M.S. Kütükoğlu, Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri I, Ankara, 1974, s. 64

(19) Bu olayın kanıtlanması ve daha detaylı analizi aşağıda yapılacaktır.

yanarak bu deklarasyonu ciddiye almadıklarını ve kendilerini sadece % 3 ihracat vergisinden mesul gördüklerini kanıtlayan belgeler vardır (20).

Böylelikle bu hadise Osmanlıların ekonomilerini korumak hususunda kapitülasyonların ne denli olumsuz rol oynadıklarını bir kere daha kanıtlamaktadır. Babı-âli, sadece bir deklarasyonun yukarıda izah edilen sebeplerden dolayı hiç bir sonuç vermediğini gördüğünden yeni iç gümrükler çıkartarak ve nihayet meşhur yedi Vahid sistemini getirerek duruma bir kere daha müdahale etmek istemiştir. Damga, ihtisabiyeye, kalemiyye vs. adı altında anılan bu yeni iç gümrükler daha çok ipek ve yün gibi Avrupa tekstil sanayiinin çok ihtiyaç duyduğu ham maddeler üzerine konmuştur. Ne var ki bu yeni gümrüklere rağmen ya doğrudan veyahut ta kaçak olarak (21) o kadar çok hem ipek Avrupa sanayiince ithal edilmiş olmalı ki, 1806 da Sultan, ham ipek'in ihracatını, Osmanlı ipekcilerinin ihtiyacı karşılanmadığı takdirde yasaklamak zorunda kalmıştır (22).

Yedi vahid (23) sistemine gelince, bu sistem yeni kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'yi finanse etmek ve köylülerin yabancı tüccarlar tarafından istismar edilmelerini önlemek için kurulmuştur. İyi niyetle kurulmasına rağmen aşırı bürokrasiye yol açması tatbikini çok güçleştirmiştir. Nitekim, bu sistemin ticareti çok kısıtlamış olması gerekir ki 1838'de imzalamaya mecbur kaldığımız ticaret antlaşmasının şartlarından biri de (24) bütün monopolilerin kaldırılması idi.

Özetlersek, başlangıçta Osmanlı ekonomik politikası merkantilist bir karakter arzetmemekle beraber 19 uncu yüzyılda, batının ekonomik üstünlüğü karşısında uğradıkları şok ile Osmanlılar ekonomiyi koruyucu bir politikaya geçmek için uğraşmışlardır. Ne var ki daha evvelki devirlerde kapitülasyonlar ile ticaret gittikçe serbestleştirilmiş ve 18 ile 19 uncu yüzyıllarda hükümetin hareket ser-

(20) F.O. 78/332, Kütükoğlu Ibid. s. 64

(21) Osmanlı tarihinde organize kaçakçılık hk. bkz: P. Masson Histoire du Commerce Francais dans le Levant au XVIIe siècle, Paris 1897, Passim.

(22) Dalsar, Bursa'da ipekçilik, s. 393-394, dokiiman 308

(23) Bu sistem hk. daha fazla bilgi için bkz: Kütükoğlu op. cit, passim.

(24) C. Issawi, op. cit. s. 38

bestliğini gittikçe kaybetmesi ile bu serbestleşme yönündeki eğilimi durdurup ekonomiyi koruyucu bir sisteme geçmek imkânsızlaşmış idi.

1838 ticaret antlaşması zaten kifâyetsiz olan koruyucu bir politikaya geçmek uğraşlarını, tamamen tesirsiz bıraktı ve bütün monopoller bu antlaşma ile ortadan kaldırıldılar. Ayrıca aynı antlaşma ile Avrupalı tüccarlara, dahilde Osmanlı tüccarlarının sahip olduğu «maximum» haklar da verildiği için dahili ticaret te tamamen yabancılara açılmış oldu.

Bu olayların ekonomik sonuç ve ehemmiyetlerini daha iyi anlayabilmek için Avrupadaki diğer ülkelerin ekonomik politikalarına kısaca bir göz atalım.

Osmanlı İmparatorluğu gittikçe serbest bir rejim içerisine itilmekte iken Avrupa sıkı bir koruma devresi geçiriyordu. Şöyle ki, 19 uncu yüzyılın başlarında dahili ticarete bir serbestleşme görülmüş ancak dış ticaret kapıları daha da sıkı kontrol edilmeye başlanmıştı. Avrupa ülkelerinin çoğu, İngiliz rekabeti karşısında çareyi ithal edilen malları çok yüksek oranlarda gümrüğe tâbi tutmakta buluyor hatta Almanların meşhur Zollverein'da bu devirde kuruluyordu (25).

Bu arada, Bailey'in yaptığı bir karşılaştırma Osmanlı gümrükleri ile Avrupa gümrük sistemi arasındaki farkı çok güzel bir şekilde belirtmektedir (26).

Bailey'e göre 1830 yıllarında İngiltere'ye ithal edilen bir mal aşağı yukarı % 60 gümrük vergisine tabi idi. Aynı mal Osmanlı İmparatorluğuna ithal edildiği takdirde ise bu mal sadece % 3 ithalât vergisine tâbi oluyordu.

Böylelikle artık açıkça belli olduğu gibi Avrupa'da endüstri ihtilâli başlangıcında batı ülkeleri kendi ekonomilerini dikkatle korumakta iken asıl korunmağa muhtaç Osmanlı pazarları kapütülasyon'lar volu ile hemen hemen tamamen acılımslardı.

Bütün bu yukarıda belirtilen gelişmelerin sonucu ticaret hacminde görüldü. Bilhassa mamul mallarını Avrupa'nın çok dikkatle korunan diğer ülkelerine satmakta güçlük çeken İngiltere 19 uncu asır başında Osmanlı pazarlarını istilâ etti. Bu sert ve belki de hak-

(25) David Thomson: Europe Since Napoleon, 1966, s. 162, 163

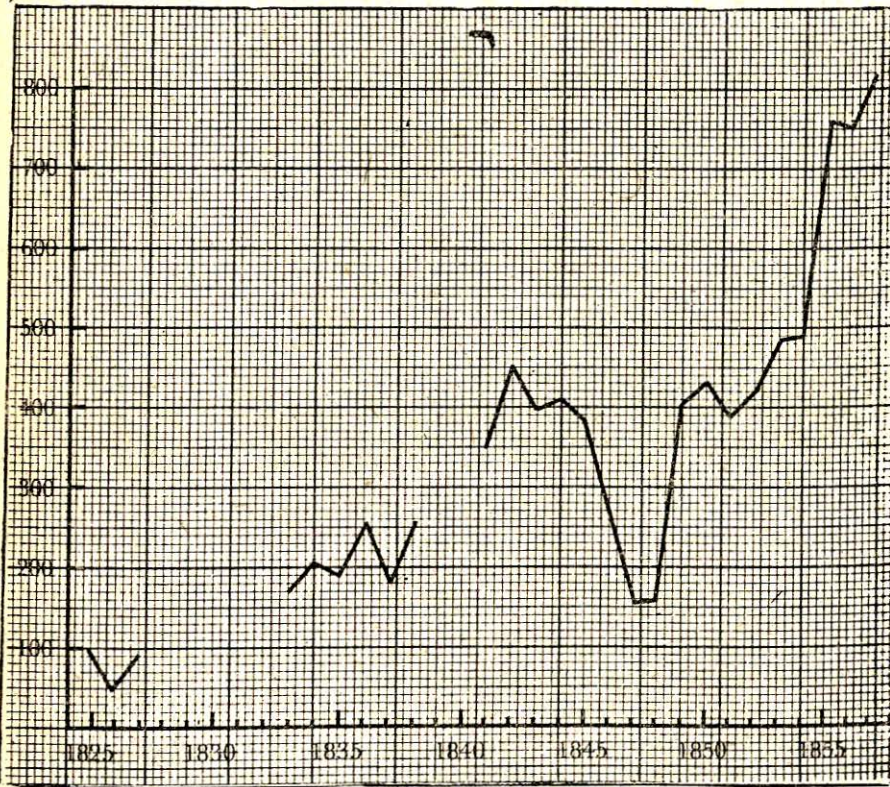
(26) Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement, s. 120

Kapitülasyonların Ekonomik Analizi

sız rekabet karşısında yerli Osmanlı sanayii gittikçe zor duruma düştü ve geriledi.

Ne var ki, İngiltere'de 1846 ve 1849 yılları arasında iptal edilen «Mısır» ve «Denizcilik» kanunları ve Fransa'nın 1860 da imzaladığı Cobden antlaşması ile Avrupa'da ekonomik büyümenin doğal sonucu olarak ekonomik liberalizm devri başlamış oldu (27). Bunun neticesi olarak bilhassa endüstrinin muhtaç olduğu ham maddeler daha ekonomik olarak Batı Avrupa ülkelerince ithal edilebilir oldular. Avrupa'daki bu gelişmeye paralel olarak aşağıdaki iki grafikten

Grafik : 1

Beyruttan yapılan ihracat ve ithalatın değeri
(1825'te indeks 100 olmak üzere)

(27) Avrupa'daki bu gelişmeler hk. daha fazla bilgi için bkz: D. Thomson, op. cit. passim.

Grafik : 2

1825 ile 1857 arasında Beyrut'tan yapılan ticaret
(Milyon Frank)

İthalat ————— İhracat —————

(28) de anlaşılabilirceği gibi Osmanlı İmparatorluğundan ihraç edilen malların parasal kıymetinde büyük bir artış olmuştur. Gene aynı grafiklerden, ithalâta da daha önce belirtilen sebeplerden ötürü meydana gelen büyük artış açıkça görülmektedir.

(28) D. Chevallier: «Western Development and Eastern Crises.....» ed. W. R. Polk ve R. L. Chambers, «Beginnings of Modernization in the Middle East», s. 216 - 217

İkinci grafikte ithalâtın ihracatın daha yüksek ölçüde cereyan ettiği, yani bir dış ödemeler açığının ortaya çıktığı görülmektedir. Ne var ki bu dış ödemeler açığının yıkıcı bir mahiyette olmadığı ve hatta Prof. Chevallier'e göre (29) artan ipek ipliği ihracatı sayesinde açığın devrin sonralarına doğru kapandığı da görülmektedir.

1830 larda görülen ani fırlama şüphesiz 1838 ticaret antlaşmasının getirdiği kolaylıklar sayesinde olmuştur. 1844 ile 1848 arasındaki düşme ise büyük bir ihtimalle Avrupa'da cereyan eden ve 1848 ayaklanmaları olarak tanınan politik olaylar yüzünden vuku bulmuştur. Fakat 1850 lerde hem ihracatta ve hem de ithalâta meydana gelen artış, politik durumun düzelmesi (30) ile Osmanlılarda diktirilmiş olan liberal ticaret politikasının ticaret hacmini muhakkak ki artırıcı yönde rol oynadığını göstermektedir. Bu liberal politikanın ticareti arttırmadaki rolü zaman geçtikçe daha da belirgin bir hal almaktadır. Şöyle ki, Avrupa'daki endüstrileşme hareketi geliştikçe demiryolu (31) ve limanların modernleşmesi ile nakliyat çok süratli ve verimli bir hal almış ve liberal politika sayesinde zaten kolavlasan ticaret şartları içinde hem Avrupa'dan mamul madde ithalinde ve hem de bu bölgeye yapılan ham madde ihracında büyük fırlamalar olmuştur.

Asağıdaki tablo Osmanlı İmparatorluğunun genel ticaretindeki gelişmeleri göstermektedir (32).

(29) D. Chevallier, Ibid, s. 214-215

(30) Beyrut limanından genellikle Batı Avrupa ile ticaret yapıldığından bu sırada patlayan Kırım harbinin bu limandan yapılan ticareti uzun boylu etkilemeyeceği düşünülebilir.

(31) Osmanlı İmparatorluğunda demiryollarının çok süratle geliştiği devre 1870 ile 1900 yılları arasındadır. Bu hususta fazla bilgi için bkz: W. Von Pressel «Railway Projects in Turkey», ed. C. ISSAWI op, cit.

(32) O. Nebioğlu; Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische wirtschaft, op. cit. s. 63

Murat ÇİZAKÇA

T a b l o : 1

Osmanlı İmparatorluğunun 1878-1913 yıllarında Dış Ticareti,
(1000 Altın Türk Lirası)

<i>Sene</i>	<i>İthalât</i>	<i>İhracat</i>	<i>Açık</i>
1878	20 009	8 394	11 615
1879	19 418	8 761	10 657
1880	17 847	8 497	9 350
1881	19 486	11 295	8 191
1882	20 192	10 964	9 228
1883	19 758	12 390	7 368
1884	20 638	12 798	7 840
1885	20 004	12 076	7 928
1886	20 703	12 707	7 996
1887	20 106	11 289	8 817
1888	19 457	13 547	5 910
1889	21 042	15 172	5 870
1890	22 914	12 836	10 078
1891	24 554	15 364	9 190
1892	24 467	15 573	8 894
1893	24 109	13 262	10 847
1894	24 075	13 754	10 321
1895	20 576	15 536	5 040
1896	21 360	15 428	5 932
1897	23 434	14 744	8 690
1898	26 621	13 425	13 196
1899	24 497	15 591	8 906
1900	23 842	14 905	8 937
1905	31 366	19 672	11 694
1907	23 569	17 495	6 074
1910	42 556	22 080	20 476
1911	45 063	24 909	20 154
1913	41 842	21 600	20 242

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, gerek ihracat ve gerekse ithalât'ın kıymetinde 1878 ile 1913 arasında büyük bir artma

olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, kapitülasyonlar vasıtası ile Osmanlılara kabul ettirilen serbest ticaret rejimi, nakliyat ve haberleşmede meydana gelen gelişmeler ve Batı Avrupa'daki endüstrileşme hareketi ticaret hacmindeki bu büyük artışın esas sebepleridir.

Bu istatistiklerin bir başka çok ilginç yönü de Osmanlı dış ödemeler dengesinde ani ve şiddetli bir açığın ortaya çıkmamasıdır. Hattâ cetvelde görülen mühim dış ödeme açıklarının tamamen ekonomik faktörler yüzünden meydana geldikleri de söylenemez (33).

Bundan ayrı olarak ithal mallarının kıymetine navlun ve sigorta masraflarının eklenmesi, ihracatın ise satış fiyatları yerine mahallî fiyatlarla değerlendirilmesi sebebi ile de Osmanlı dış ödemeleri açığının olduğundan fazla görüldüğü iddia edilmiştir (34). Billiotti ise ithalât miktarının ihracat, normal mevsimlerde az bir miktar aşdığını iyi mevsimlerde ise ihracat ve ithalât arasında bir denge kurulabildiği sonucuna varmıştır (35). Eldem'in ve Billiotti'nin tezleri kabul edildiği takdirde, böylelikle, ticaret rejiminin serbestleşmesi sonucunda, Osmanlı ekonomisinin telâfi edilemez bir dış ödeme açığı ile karşı karşıya kalıp, doğrudan doğruya bu yüzden cöküntüye gittiği iddia edilemez.

Benim düşünceme göre ise, yukarıda belirtilen bütün bu gelişmelerin sonucunu dış ödeme açıklarında ve bunlardan dolayı ortaya çıkabilecek cöküntüler yerine Osmanlı ekonomisinin yapısında hüsule gelen mühim değişikliklerde aramak gerekir.

Bu yapısal değişmelere örnek olarak 19 uncu asırda pek mühim bir sanayi dalı olan pamuklu dokuma endüstrisinin durumunu ele alabiliriz. İngiltere'de endüstri ihtilâli boyunca pamuklu dokumada kaydedilen gelişmeler sonucu pek ucuza mal olan pamuklu kumaşların İngiltere'den Osmanlı pazarlarına önceden belirttiğimiz serbestleştirilmiş ticaret rejimi sayesinde kolayca girebilmesi neti-

-
- (33) 1878-79 yıllarındaki açıklar büyük ihtimalle Türk-Rus harbi sırasında artan harb malzemesi ithali ile bu olağanüstü büyüklüğe erişmişlerdir. Aynı şekilde 1910-13 yıllarındaki açıklarda analiz edilen devrenin en büyük açıkları olup bunlar da Balkan ve Libya savaşları sırasında bu hacme varmışlardır. Görülüyor ki politik olaylar büyük ihtimalle bu olağanüstü açıklara sebep olmuşlardır.
- (34) V. Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında bir Tetkik, İş Bankası Yayınları, s. 187
- (35) Ibid.

çesinde Osmanlı İmparatorluğunda pamuklu dokuma sanayii büyük zorluklarla karşılaşmıştır (36). Urquhard'tan alınan aşağıdaki tablo (37) İngiliz yapısı sanayii mallarının ne kadar büyük bir süratle Osmanlı pazarlarını istilâ ettiklerini çok güzel göstermektedir.

T a b l o : 2

1828	10 834
1829	39 920
1831	105 615

Pamuklu kumaş ithalinde böylesine büyük bir artış karşısında yerli sanayiinin büyük bir bocalama devresine gireceği tabiidir. Nitekim elimizde Osmanlı pamuklu sanayiinin ne denli bir çöküş devresine girdiğini gösteren bilgiler mevcuttur (38). İpek sanayiinde de aynı ölçüde bir çöküşün ortaya çıktığını rahatlıkla belirtebiliriz. Viquesnel ipek sanayiindeki çöküşü şu sözlerle belirtmiştir (39). «Bir kaç sene öncesine kadar Bursa'da 25 000 okka ipek tüketen 1000 tezgâh var idi. Bugün tezgâh sayısı 75'i, tüketilen ipek miktarı ise 400 okkayı aşmamaktadır.»

Ayrıca Profesör Ö. SARC'ın makalesi Osmanlı Sanayiinin yıkılışını belgeleyen birçok bilgi ile doludur.

Ne var ki, yukarıda belirtilen endüstriyel çöküş aşlında maddelerin sadece bir yüzüdür. Diğer yüz ise imparatorluk sınırları içinde ham madde istihsalinin artması ve bu artan istihsalin ihraçata çevrilmesidir. Sanayiinin Avrupa rekabetine dayanamayıp yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi çökmesi üzerine bu olay sırasında tekstil sanayi ile uğraşanlardan bir kısmının ham madde üretimine geçebilecekleri düşünülebilir. Nitekim, Hüsrev, ipek sanayiinin ham ipek imalâtçılığına dönüştüğünü belirtmektedir (40). Avni ise An-

(36) Bu hususta fazla bilgi için bkz. Ö. C. SARC «Tanzimat ve Sanayimiz», Tanzimat, İstanbul 1941, s. 424-40

(37) David Urquhardt, La Turquie, ses Ressources, son organisation municipale son Commerce Brussels, 1837, s. 206 - 23, C. Issawi op. cit.

(38) Ö. C. SARC op. cit.

(39) Viquesnel, Voyage dans la Turquie d'Europe, Paris 1868, C. Issawi, op. cit, s. 50

(40) İ. Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, Ankara, 1934

kara'nın nasıl bir ham yün ihracatı merkezi haline düştüğünü açıklamaktadır (41).

Yukarıdaki gelişmeleri, yani endüstrinin çöküşünü ve bunun yanında ham madde ihracatının artışı olayını en sıhhatli olarak bir tablo ile gösterebiliriz (42).

T a b l o : 3

Osmanlı İmparatorluğunun Tekstil Ham Maddesi İhracatı ile İşlenmiş Tekstil Maiları İthalâtı, 1878 - 1913
(1000 altın Türk lirası olarak)

İ H R A C A T

İ T H A L A T

<i>Sene</i>	<i>Pamuk</i>	<i>Ipek</i>	<i>Yün</i>	<i>Toplam</i>	<i>İşlenmiş tekstil</i>	<i>Açık</i>
1878	344	541	447	1332	5145	3813
1881/85	484	944	956	2384	4877	2493
1886/90	447	1289	1134	2870	4909	2039
1891/95	591	1808	1030	3429	5556	2127
1896/1900	373	2174	1285	3832	3746	—86
1905/10	690	2448	1186	4324	7997	3673
1913	1206	1991	1433	4620	9490	4870

Eğer yukarıda belirtilen Osmanlı İstatistiklerinin genel eğilimi hakkındaki görüşlerin doğru olduğu kabul edilirse, o takdirde cetvede belirtilen açığın reel açıktan daha az olması gerekir. Kaldı ki bu açığa rağmen ham madde ihracındaki büyük artış kesinlikle ortadadır. Aynı artışın batıdan mamul madde ithalinde de varit olduğu görülmektedir. 19 uncu asırda tekstil sanayiünün ehemmiyeti hatırlanırsa aynı durumun diğer sanayi dalları için de az çok aynı paralelde cerayan edeceği düşünülebilir.

(41) Avni, Bir Yarım Müstemele Oluş Tarihi, s. 5

(42) Annuaire Statistique, Vol. 10 (1938/39) s. 281'den derlenmiştir. Bu tablo kısmen Almanca olarak Nebioğlu'nun «die Auswirkungen der Kapitulationen.» op. cit. s. 63 adlı yazısında yayınlanmıştır.

Böylelikle, sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, Osmanlı Ticareti'nin serbestleştirilmesi ve bahsettiğimiz diğer gelişmeler neticesinde Osmanlı Ekonomisi'nin yapısı kesinlikle değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik, batı ülkelerinin mamul mallarımız ile rekabeti ve yerli endustrinin çöküşü yanında büyük hammadde ihtiyacı içinde olan batı sanayinin süratle artan talebi neticesinde ham madde ihracatının artması ile de ortaya çıkmıştır. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi eskiden olduğu gibi büyük ölçüde kendi kendine yeterli bir ekonomi (43) olmaktan çıkmış ve dış pazara bağlı, ham madde üretip ihrac eden bunun yanında da işlenmiş madde ithal eden bir ekonomi haline gelmiştir.

Bu noktada verilerin yetersizliği sebebi ile dış ödeme açıkları hakkında kesin bir mütalâa yapmak tehlikeli olsa da, ekonominin geçirdiği yapısal değişiklikler başka eserlerde de belirtilmiştir (44).

Ne var ki, veriler pek sıhhatli olmasa da dış ödeme açığı meselesine eğildiğimizde, tekstil istatistiklerinin, yukarıda, Osmanlı Ekonomisi'nin dış ödeme açıkları yüzünden çekmediği yolundaki görüşümüzü doğruladıkları görülür. Şöyle ki, 1878 ile 1900 yılları arasında dış ödeme açığında bir azalma görmekteyiz. Açığın yüksek olduğu yıllar ise daha önceki tabloda da belirtildiği gibi savaş sebebi ile yapılan ithalâtı aksettirmektedir. Sulh yıllarında ise açığın ya azalmaya meylettği ya da 1896/1900 yıllarında olduğu gibi hatta bir dış ödeme fazlasına kadar bu eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Böylelikle kapitülasyonların esas ekonomik tesirinin aslında ekonomide meydana getirdikleri yapısal değişmeler olduğunu ve dış ödemeler açığının pek te mühim bir problem olarak ortaya çıkmadığını belirtebiliriz (45).

-
- (43) İmparatorluğun kendi kendine yeterliliği konusunda bkz. R. Davis, *Aleppo and Devonshire Square*, Macmillan 1967, *passim*.
- (44) C. Issawi, «Egypt since 1800; A Study in lopsided Development», C. Issawi (ed), *op. cit.*, s. 359
- (45) Dış ödeme açıklarının pek mühim problemler yaratmadıkları 1845 ile 1914 arasında yapılan 45 dış istikrazdan sadece sekizinin, o da kısmen, dış ödeme açıklarının kapatılmasında kullanılması ile de ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Borçları hk. fazla bilgi için bkz. I. H. Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964 veya R. Ş. Suvla; *The Ottoman Debt, 1850-1939*, C. Issawi, *op. cit.* kısım 11.

Bununla beraber, hiç bir zaman kapitülasyonların ekonomik tesirlerini küçümsememeliyiz. Çünkü, bahsedilen ekonomik yapının değişmesi sonucunda Osmanlı İmparatorluğu ham madde ihraç edip mamul madde ithal eden bir ülke haline düşmüştür. Bu süreç içerisinde yerli sanayii çökmüş ve yerini modern bir endüstri almamıştır ki, Osmanlı ekonomisinin batı ekonomileri ile arasındaki en bariz fark budur. Zira, batıda bilhassa ekonomik bilinçlilik ve bağımsızlık bu ülkelerin önce kuvvetli İngiliz rekabetine karşı ekonomilerini gümrük duvarları arkasında korumalarını sağlamış ve bu arada kendi endüstrileşmeleri de mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise 16 ncı asırdan beri başına musallat olan kapitülasyonlar ile sadece açık bir ticaret rejimine itilmekte kalmamış aynı zamanda 18. ve 19 uncu yüzyıllarda imzalanan ilâve antlaşmalar ile bu rejimin değiştirilme imkânı ortadan kaldırılarak ülkenin ihtiyaç hasıl olduğunda ekonomisini koruması da önlenmiştir.

Bunun neticesi olarak da, yıkılan, orta çağdan gelen, endüstri ve müesseselerin yerini modern kuruluşlar almamış ve ülke modern endüstriden yoksun ve sadece ham madde ihraç edebilen bir ekonomi haline gelmiştir.

Bu yazıda kısaca inceleyeceğimiz son husus, kapitülasyonlar vasıtası ile Türkiye'de kuvvetli bir yerli orta sınıfın doğmasına nasıl mani olduğudur. Bu hadise aslında sosyal bir mesele olmakla beraber, orta sınıfların ekonomik kalkınma üzerindeki mühim rolleri hatırlandığında ekonomik bir mahiyette arzeder.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devirlerinden 17 nci, 18 inci asıra kadar Türk ve Müslüman tüccarlar ekonominin gelişmesi üzerinde büyük rol oynamışlardır (46). Ne var ki 18. ve bilhassa 19 uncu yüzyıllarda kapitülasyonlar ile yabancı ve azınlık tüccarlarının korunması sayesinde, bu azınlık tüccarları Türk ve Müslümanların yerine getirmek mecburiyetinde buldukları vazife ve mesûliyetlerden muaf tutuldular.

Bu muafiyetlerden bizim açımızdan en mühim olanları asker-

(46) Bu hususta detaylı bilgi için bkz. H. İnalcık, «Capital Formation in the Ottoman Empire» Journal of Economic History, XXIX, 1969, s. 97-149 ve aynı yazarın «Bursa and the Commerce of the Levant», Journal of Economic and Social History of the Orient, 1960

lik (47), vergiler (48) ve hukukî meselelerde verilmiş olan özel imtiyazlardır. Bu imtiyazlar zamanla öylesine genişletilmişlerdir ki azınlıklar ticarete hemen hemen tamamen hakim bir duruma geçmişlerdir. Azınlıkların bu duruma gelebilmelerindeki bir başka sebep de yabancı konsolosluklardan gördükleri destektir. Bu destek meşhur «Berat» sistemi ile en yüksek seviyesine erişmiş idi. Berat bilindiği gibi, bir şahsın herhangi bir konsoloslukta görevli olduğunu ve bundan dolayı kapitülasyon şartları gereğince bir vatandaşın normal bazı görevlerinden mu'af tutulabileceğini veya bu konsolosluk tarafından «korunduğunu» belirtir bir vesika idi. Konsolosluklar bu durumu öylesine istismar etmişlerdir ki, para karşılığında yüzbinlerce berat azınlıklara satılmıştır. Bundan ayrı olarak, her konsolosluğun beratları kendine en yakın azınlık grubuna sattığı ve bundan da bu azınlık gruplarına hükmetmek amacını güttüğünü belirtmeliyiz. Bu duruma örnek olarak, Rusların 1774 te yedi milyon (!) ortodoksu «koruduklarını» hatta yeni istiklâlini kazanmış Yunanistan'ın dahi sadece İstanbul'da, 1858 de, 21.000 kişiyi koruduğunu (49) belirtebiliriz.

Bu gelişmelerin bir neticesi olarak iki tüccar grubu ortaya çıkmıştır; «Beratlı Avrupa Tüccarı» yani «korunan» azınlık tüccarları ile buna tepki olarak ortaya çıkan «Hayriye Tüccarları» veya müslüman tüccarlar (50). Hayriye Tüccarları Müslüman tüccarların berat sisteminden şikayetçi olmaları üzerine tahminen 1810 yıllarında kurulmuş olmalıdırlar (51). Kurulmalarında, dış ticaretten elde edilen kârın azınlıklara gideceğine Türklere geçmesi fikri hakim olmuştur (52). Fakat Hayriye Tüccarları grubunun ortaya çıkması

-
- (47) Askere alınma yüzünden meydana gelen iflâslar hk. bkz. Dalsar, Bursa'da İpekçilik, op. cit., passim. Ayrıca benim Bursa Kadı Sicilleri arasında bulduğum B 125/339 s. 84 kayıtlı doküman'da askere alınma sisteminin yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. Bu dokümana göre 1748 yılında her 10 avarız hanesinden bir şahıs sadece donanma için «kürekçi» olarak askere alınmakta idi.
- (48) Osmanlı Vergi Sistemi hk. bkz. H.A.R. Gibb, H. Bowen, Islamic Society and the West vol. I, part II, ch. 7, ve M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, passim.
- (49) O. Nebioğlu, Auswirkungen der Kapitulationen.... op. cit, s. 58
- (50) Bu gruplar hk. detaylı bilgi için bkz. M. Kütkoğlu, Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri, s. 72-74
- (51) O. Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, I, 680
- (52) Kütkoğlu, op. cit., s. 71, veya Hatt-ı Hümayün, n. 23982

Kapitülasyonların Ekonomik Analizi

asında Berathlı Tüccarların hakimiyetini ve bir çok sahalardaki monopollerini kıramamıştır. Çünkü, Hayriye Tüccarları hâlâ % 12 dahilî gümrük vergisi ödemekte iken, azınlıklar eski kapitülasyonlara dayanarak bu vergileri ödemekten kurtulmuşlardır. Azınlıkların ödedikleri ihracat vergisi % 3'ü geçmemiştir ve bunlar gümrük harcı, masdariyye ve reftiyye gibi resimlerden mu'af tutulmuşlardır (53). Bütün bunların neticesi olarak yabancılar ve azınlıklar imparatorluğun ekonomik hayatına hakim olmuşlardır. Aşağıdaki tablo bu durumu aksettirmektedir (54).

Osmanlı İmparatorluğunda 1913 Yılında Bazı Sanayii Dallarında

Türk ve Türklere Ait Olmayan İşyerlerinin Sayısı

T a b l o : 4

Endüstri Dalı	İş Yeri Sayısı		
	Toplam	Türk	Türk olmayan
Değirmenler	31	12	19
Un fabrikaları	9	2	7
Konserve	8	1	7
Ham ipek imali	41	8	33
İpekli kumaş	6	2	4
Sigara kâğıdı	12	1	11
Matbaa	42	15	27
Madenler	24	2	22
Toplam	244	54	190

Bankacılık sahasında ise yabancıların hakimiyetinin daha da aşikâr olduğu görülmektedir (55).

T a b l o : 5

	Türkler	Türk Olmayanlar
Acentalar	10	34
Bankerler		
Kambiyocular	4	119
Simsarlar		

(53) Ibid, s. 73

(54) O. Nebioğlu, Auswirkungen der Kapitulationes..., op. cit., s. 60

(55) O. Nebioğlu, Ibid, s. 60

Böylelikle yukardaki cetvellerden de görüldüğü gibi Türkler devamlı olarak ekonomik faaliyetlerin dışına atılmış ve ziraat ile bürokrasiye çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu çekilişin ana sebebi ise kapitülasyon sistemi ve bu sistemin azınlıklara ve yabancılara getirmiş olduğu imtiyazlardır. Türklerin ekonomik faaliyetler dışında kalmaları ile Osmanlı İmparatorluğunda azınlıklardan oluşan bir orta sınıf meydana gelmiş ve bunun ülke kalkınmasına çok kötü tesirleri olmuştur (56). Ayrıca genellikle Ermeni ve Rumlardan oluşan bu orta sınıfın birinci dünya harbi sırasında ve sonrasında ülkeyi toplu olarak terketmeleri, ülke ekonomisi için son derece zararlı olmuş ve kapitülasyonların bu tesiri, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını, Cumhuriyet hükümetlerinin milliyetçi politikaları sayesinde ancak 1950 lerde bir yerli orta sınıfın meydana gelişine kadar olumsuz yönde etkilemiştir (57).

SONUÇLAR :

Başlangıçta, kapitülasyonlar Osmanlı ticaret politikasının bir neticesi olarak dış ticaretin karşılıklı bir emniyet ve hürriyet havasında yapılabilmesi için verilmişlerdi (58). Bu antlaşmalarla, gerek ihracat ve gerekse ithalât için gümrük resimleri indirilmiş ve ticaretin emniyetini sağlayacak tedbirler alınmıştı. Bundan dolayı kapitülasyonların ilk sonucu,, ülkeyi dış ticarete açmaları idi.

Ne var ki, imparatorluk askeri gücünü yitirdikçe, dostlukları ancak gittikçe artan imtiyazlarla satın alınabilen müttefiklere olan ihtiyacı artmaya başladı. Bu imtiyazlar, padişahın daha önce verilmiş olan hakları geri almamaya söz vermesi ile bir dönüm noktasına gelmiştir. Böylelikle Osmanlıların esas silâhı olan kapitülasyonları iptal etme yetkisi ortadan kalkmış ve bunun neticesi olarak

-
- (56) Azınlıklardan meydana gelen bir orta sınıfın yerli halktan oluşan bir orta sınıfın yerini niçin tutamayacağı hk. bkz. B. Braude, Trading to the Levant op. cit. passim
- (57) Z. W. Hershlag; Turkey, an Economy in Transition, s. 27
- (58) Ticaret emniyetinin bu karşılıklı olarak temininin Osmanlı ekonomisi için aslında gayet faydalı olduğunu Profesör İnalçık belirtmiştir. Bkz. H. İnalçık, «İmtiyazat», op. cit.

Kapitülasyonların Ekonomik Analizi

da ihtiyaç zuhur ettiğinde koruyucu bir ekonomik politikaya geçiş de imkânsızlaşmış idi.

Koruyucu politikaya geçmenin önlenmesi kapitülasyonların ikinci büyük ekonomik tesiri olarak düşünülebilir.

Ticaretin serbestleştirilmesi ve koruyucu bir politikaya geçişin önlenmesini takiben, kapitülasyonların üçüncü ekonomik tesiri, ekonomik yapıda meydana gelen kaçınılmaz değişikliklerdir. Batının ucuza imal edilen endüstriyel malları ile rekabet edemeyen Osmanlı sanayi büyük bir çöküşe maruz kalmıştır. Yalnız şurası hatırlanmalıdır ki, kapitülasyonların ilk iki tesiri 18 inci yüzyıla kadar gerçekleşmiş ise de Osmanlı sanayiinin çöküşü ancak 19 uncu yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı sanayiinin çöküşünün sebebinin kapitülasyonlar ile Avrupa'da ortaya çıkan sanayi ihtilâlinin kombinasyonu olduğu sonucuna varabiliriz.

Bu arada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da, bu kombinasyonun esas etkisinin büyük dış ödemeler açıkları olarak kendisini göstermemesidir.

Kapitülasyonların dördüncü tesiri ise sebep oldukları sosyal tabakalaşmadır. Temin ettikleri özel imtiyazlar yüzünden toplumun çoğunluğu ekonomik hayattan itilmiş ve azınlıkların ekonomik hakimiyeti doğmuştur. Bunun neticesi olarak azınlıklardan oluşan ve menfaati dışa dönük bir orta sınıf ortaya çıkmış olup bu durum azınlıkların toplu olarak ülkeyi terketmeleri sonucunda Türkiye'yi orta sınıfı olmayan bir toplum haline getirmiştir. Orta sınıfların bu zayıflığı ise, Türkiye'yi çok yakın zamanlara kadar etkilemiş ve aslında Lozan Antlaşması ile ortadan kalkan kapitülasyonları bugün dahi hayatımıza etki eden bir faktör haline getirmiştir.

KAYNAKLAR

- M. Akdağ : *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi* cilt. I, II Türk Tarih Kurumu 1959, 1971
- Avni : Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi
- Bailey : *British Policy and the Turkish Reform Movement.*
- Billiotti A. *La Banque Impériale Ottomane, Paris 1909.*
- Bowen Harold and H.A.R. Gibb: *Islamic Society and the West* vols. I, II Oxford.
- Chevallier Dominique : «*Western Development and Eastern Crisis in the Nineteenth Century*» ed. W.R. Polk and R.L. Chambers, *Beginnings of Modernization in the Middle East* University of Chicago Press.
- Dalsar F. : *Bursa'da İpekçilik*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ekrem Reşat : *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1934.
- V. Eldem : *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970
- Engelhardt : *La Turquie et le Tanzimat*, II, Paris 1884
- O. Ergin : *Mecelle-i Umuru Belediye* I, II
- Hasan : «*The Role of Foreign Trade in the Economic Development of Iraq*» in M.A. Cook ed. *Studies in the Economic History of the Middle East.*
- Z. W. Hershlag : *Turkey Ah Economy in Transition.*
- I. Hüsrev : *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara 1934
- H. Inalcık : «*Ottoman Economic Mind*» ed. M. A. Cook, *Studies in the Economic History of the M. East.*
- H. Inalcık : *The Ottoman Empire*, Praeger 1973
- H. Inalcık : «*Bursa and the Commerce of the Levant*» *Journal of Economic and Social History of the Orient.* 1960
- H. Inalcık : «*İmtiyazat*» *Encyclopedia of Islam* IInd. Ed. vol. 3
- H. Inalcık : «*Capital Formation in the Ottoman Empire*» *Journal of Economic History* XXIX, 1969
- C. Issawi : *The Economic History of the Middle East*, The University of Chicago Press, 1966

Kapitülasyonların Ekonomik Analizi

Istatistik Yıllığı (Annuaire Statistique), Ankara

M. S. Kütükoğlu : *Osmanlı - İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I Ankara, 1974

B. Lewis : *Emergence of Modern Turkey*

Mecmua-i Muahedat cilt I-V, 1294/1877, İstanbul

T. Uaff : «*Ottoman Diplomatic Relations*» ed. T. Naff and R. Owen «*The Moslem World in the 18th Century*» Frank Cass and Co.

O. Nebioğlu : «*Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die Türkische Wirtschaft*» in Probleme der Weltwirtschaft, 68

W. R. Polk and R. L. Chambers : *Beginnings of Modernization in The middle East*, Chicago 1968

A. Reşat : *Kapitülasyonlar*, İstanbul 1335/1916

Ö. C. Sarc : «*Tanzimat ve Sanayimiz*», Tanzimat 1941, İstanbul.

P. H. Seraphim : *Deutsche Wirtschafts and Sozialgeschichte*, Wiesbaden, 1966

R. Ş. Suvla : «*Tanzimat Devrinde İstikrazlar*», Tanzimat, İstanbul 1940

D. Thomson : *Europe Since Napoleon*, 1966

Urquhardt : *La Turquie, ses Ressources, son organisation Municipale, son Commerce*, Brussels, 1837

Viquesnel : *Veyage dans la Turquie d'Europe*, Paris 1868

Yeniay : *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964

